

Катерина Грушевська

Українські народні думи ...

33(29)

Львівська державна бібліотека

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ У ФРАНЦУЗЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ.

Написала КАТЕРИНА ГРУШЕВСЬКА.

Коли візьмемо під розвагу, як мало з нашого красного письменства відоме поза колом українських читачів так, що деякі з наших найкращих письменників чекали аж 1917 р., аби вийти за межі українського чи тісного східньо-слов'янського літературного світу — тим більш значущим здається той факт, що між сими нечисленними перекладами з українського народня поезія займає упривілейоване місце. Правда, се в значній мірі відповідає схемі розвитку нашого письменства, де народня творчість відіграла ролю значно більшу від книжкової літератури. Твори української народньої поезії перекладано розмірно часто на чужі мови, очевидно саме тому, що ці твори стояли в центрі нашого тогочасного життя, і ці переклади з української народньої поезії відбивають в собі оживлення народознавчих студій у нас у другій половині XIX в. Переважно вони породжені великими виданнями 1870-х рр., і відповідно до тогочасних оцінок, що існували у нас — немаловажне місце між сими перекладами зайняли власне думи — признана окраса української поезії.

Як певна оцінка вартости дум, — мовляв, найпоказнішої галузі нашої поезії, — переклади їх на чужі мови мають деякий інтерес і для українського слова. Не можучи охопити тут сього питання в цілості, хочу сказати кілька слів про переклади дум на саму тільки французьку мову.

Сі переклади численніші від будь яких інших подібних перекладів, але вони не розложені скільки небудь рівномірно на більшому або меншому протязі часу, а з'явилися гуртом очевидно як наслідок певних подій в українським літературнім життю. Сталося се досить пізно; поява збірок Максимовича і Запорозької Старини, що зробила такий гучний відгомін у слов'янських літературах (надто в російській і польській), не викликала особливого інтересу у французьких літературознавців.

Тому напр. фальсифікати Срезневського з компанією й не заняли місця між французькими перекладами. Записки О Южної Русі відбилися тільки у кількох статтях французьких часописів кінця 1860-х рр. як: *La Revue Française*, *La Revue Contemporaine*. Тим гучніший був відгомін „Исторических Песен“.

Вихід сеї книги, пристосований до 4-го археологічного з'їзду, що відбувся 1874 р. в Києві, став разом з сим з'їздом епохальною подією в українськiм життiю і саме ся подія й довела вперше до свідомості французької публіки існування української народної поезії.

Сам з'їзд був властивою причиною появи звісної, і важливої саме з погляду українознавчої інформації, книги Альфреда Рамбо (*Alfred Rambaux, La Russie érique*). Автор — „член кількох російських наукових товариств“, як він себе титулує — був гостем на сьому з'їзді, брав участь в його роботі і бачив нові українські видання, що вийшли були на той час: перший том Антоновича і Драгоманова, Записки Юго-Западного отдѣла И. Р. Г. О., Чумацькі пісні Рудченків. Таким чином мав змогу познайомитись як слід з українською етнографією, чи то з дослідями над народною поезією, що саме почали здійснюватися на поважну наукову височінь. Все те, що чув і бачив при сій поїзді, й використав він для маленької студійки, що увійшла в „Епічну Русь“ як „*Roésie érique petite russe*“. Вона знайшла великий і тривкий відгомін як в українських настроях, так і в французькій славистичній літературі.

Написана ся монографіяка мабуть не під безпосереднім вражінням з'їзду — свіжі вражіння зі з'їзду Рамбо описав тоді ж у біжучій пресі, в газетах і журналах — а вже в 1876 р., коли вийшов другий том Історичних Пісень і з'явилася критика першого тому Костомарова; але певно, що стимул до монографії вийшов у головному таки від з'їздових настроїв автора. Центральним моментом у ній було його знайомство з кобзарем Остапом Вересаєм. Вересай, що стояв тоді в апогею своєї слави, після того, як Русов з Чубинським наново відкрили його для географічного Т-ва, вважався ніби одною з рекламних національних цінностей. Його запрошено до Києва, він грав для учасників конгресу в університетському парку, і Рамбо мав нагоду тут його чути. „Останній кобзар“, як називав його французький гість, відповідно до термінології Русова, зробив на нього велике вражіння, так що він присвятив йому тоді ж таки окрему статтю. В своїй студії він переложив Вересаєву „Правду“, як

особливо ефектовний взірець кобзаревого мистецтва і переказав зміст не менше гарної, на його думку, думи про „Бурю“. Він згадав у репертуарі Вересая ще „Азовських братів“, „Вдову“ та „Безрідного“, але чи зазначив їх на підставі статті Русова, де були тексти „Братів“ і „Безрідного“, чи сам чув ці думи від кобзаря — не знати; змісту їх він не подав. Переказавши далі доволі просторо кобзареву біографію, Рамбо одначе відзначив, що український епос знав колись і блискучіших співців, ніж убогі старці, — отих музикальних лицарів, що їх уявляв собі Куліш, і як той старий козак, що оспіваний в „Думі про смерть бандуриста“ — в одній з найбільш улюблених українських дум, трохи несподівано мовляв Рамбо.

Далі в розділі про „Козаків і Татар“, де автор так само несподівано порівнював запорожців з американськими піонерами, а їх самооборонну боротьбу — з хигацькими війнами проти „червоношкірих“, оживляючи свій виклад колоритністю козацько-американської термінології (козаки — *ces out-laws abandonnés de tous... les tchovni — légères pirogues...*), подано було зміст Невільницького плачу (ст. 465), думу про Марусю Богуславку (ст. 466), Самійла Кішку (ст. 467), Олексія Поповича (ст. 47). Цікаво відмітити, що Рамбо відчув його як твір окремий від „Бурі“, яку переказав вище, хоч Антонович і Драгоманов вважали обидві думи за варіанти одної теми¹⁾. Ще далі в розділі про повстання козаків проти Польщі переказано думу про Барабаша (ст. 476), яку автор прирівняв до Марсельєзи, також думу про Жидів-рандарів (ст. 478), про Корсунь (ст. 481), про Білоцерківщину (ст. 480 — се вар. Антоновича і Драгоманова). В цілому переказав він зміст 10-ти дум, але ніде більше не подав текстуального перекладу і одиноким повним перекладом думи в його книзі лишився тільки більш ніж сумнівний „Бандурист“.

Таким чином книга Рамбо давала французькому читачеві силу інформацій про нашу народню поезію, взятих з поважних і певних джерел, як Антонович і Драгоманов, Русов та ін., давала багато відомостей з окрема про кобзарство і думи (в переповідженню їх змісту), але що до перекладів дум цілком не задовольняла потреби, будучи і бідною і нещасливою у виборі. Та великий успіх сеї книги виправив сю її хибу посередньо —

¹⁾ Наші доводи на користь самостійности обидвох тем див. Первісне Громадянство 1926 в. I — II, ст. 1; Українські Народні Думи, т. I корпусу, ст. 54 д і 79 д.

бо немає сумніву, що власне „Епічна Русь“ покликала до буття всі дальші французькі переклади дум.

Книжка Рамбо вийшла в 1876 р., а три роки по тім тодішній професор Collège de France на катедрі „слов'янської мови й літератури“ (langue et littérature slave) поляк Adam Chodzko випустив цілу книжку присвячену історичній пісні, але вже не всіх „Русів“, а спеціально поезії українській, правда з дивним придатком лотишських пісень: *Les chansons historiques de l'Ukraine et les chants des Latyches des bords de la Dvina occidentale. Périodes païenne, normande, tartare, polonaise et cosaque. Paris, Leroux 1879.*

Збірка зачиналася плачем Ярославни і кінчалася думою про смерть Хмельницького, і поміж всяким іншим поетичним матеріалом містила 8 дум. Се були Маруся Богуславка (ст. 81, текст Куліша), Олексій Попович (ст. 143, текст Куліша), Безридний (ст. 150, текст Цертелева), Голота (ст. 154, текст Куліша), Жидирандарі (ст. 161 варіант Б у Антоновича і Драгоманова), Барабаш (ст. 170, текст Цертелева), Корсунь (ст. 180, текст Максимовича) — всі ті тексти за Антоновичем і Драгомановом — і смерть Хмельницького (ст. 195, за Костомаровом).

Се було все те, що і в Рамбо, — окрім Плачу, Бандуриста і Білоцерківщини (замість них був Голота), але се були вже не перекази текстів, а докладні переклади, що намагалися як найточніше передати український текст з усіма його прикметами.

Точність ся не всюди вдавалася і не мало є в сих перекладах навіть дивного і несподіваного. Дещо пояснюється самими непорозуміннями і мабуть недостатнім знанням нашої мови у перекладчика. Але дещо впливає таки з своєрідних літературних теорій польсько-французького вченого.

Простих і очевидних помилок більше, їх таки чимало: так непорозумінням подиктовані очевидно такі місця, де Ходзько називає Марусю *fille de pope de Boguslavka*, то знов *Maroucia la Boguslavka*, нарешті називає родинне місто бранки *la ville de Boguslavka*¹⁾. Трохи дивні такі непорозуміння при погляді Ходзька на українські землі як на органічну частину Польщі: що обросли, мовляв, навколо польської серцевини — Кракова, Варшави і Познаня — цілком так, як провінції, згруповані навколо Ільдефранс через своє з'єднання дали — Францію *absolu-*

¹⁾ Rambaud справляється тут краще, він називає героїню думи *Maroucia Boguslavka*, а місто — *Boguslava*.

ment comme les provinces groupées autour de l'Ile-de-France ont formé, par leur réunion, la France¹⁾). Дивно також, що людина, яка так інтензивно відчувала сю дивовижну єдність України і Польщі, уявляла собі першу в настільки екзотичних кольорах, що населила навіть такими рідкими в Європі звірями, як шакали¹⁾ (мешканець Іль-де-Франсу ледви чи зробив би таку помилку навіть з приводу далекого Провансу або Піреней), однак се бачимо у Ходзька в його перекладі Безрідного. Слова думи:

Коли гуси кричать, або лебеді ячать — то зжени,
Коли Ушкали гудуть — мене схорони

дали нам у перекладі:

Est-ce le cri des oies, ou le gémissement des cygnes? Chasse-les.
Si se sont les chacales qui glapissent, cache-moi.

До цього додано таку примітку: „Le chacal rôde dans la nuit, et dévore les hommes blessés s'ils ne peuvent plus se défendre“.

Дійсно так кажуть підручники зоології, але на підставі яких інформацій приложив се коментатор до одної з „польських провінцій“?..

Але не тільки географічні погляди перекладчика дивують нас, не менше несподівані деякі з його літературних теорій. Особливу увагу він уділяє думі про Олексія Поповича; вона називається у нього *L'hetman Zborovski et la bourasque Khvila*. Сей дивний заголовок має своє пояснення: переклад слова хвиля як власного імення — мовляв „буря Хвиля“, як кажемо „вітер Зефір“ або що, обгрунтований окремим мітологічним екскурсом. Оповівши довго і докладно про „великого гетьмана“ запорожців Зборовського, Ходзько додає: „Ся дума має деталі, що сподобаються слов'янським мітологам. Ніде більш характер слов'янських русалок (*des ondines slaves*) не описаний так добре, як тут. *Vila* у сербів відповідає *Хвилі* в Україні, малорусини називають її також хуртовиною (по османськи, по новогрецьки і по італійськи *fortuna*). Я відгадав се значення, порівнюючи „Коло“ Віл у сербських піснях з водоворотами і стовпами порошу в моїх Болгарських студіях. Як і богиня Фортуна римської мітології сербські Віли часто міняють своїх улюбленців“ (ст. 148). Очевидно ся нашвидку вигадана мітологічна теорія пояснила Ходзькові й епізод з урізуванням пальця, що викликав уже стільки коментарів, але він не вважав за потрібне розвивати чи аргументувати сю гадку, лишаючи очевидно читачеві

¹⁾ Appendice, ст. LXVIII.

робити свої власні висновки, і принотував тільки відповідно те місце тексту, де згадується його богиня Хвиля recte Fortuna:

La bourrasque Khvila surjit sur les vagues
Et déjà elle a assombri les étoiles.

Себто буря-Хвиля з'являється на хвилях і вже затьмила звізди — в оригіналі ж усе се міститься в одному рядку з двох слів: „Звізди помрачило“.

Коли толкування Ходзька часом бувають за широкі, то в інших місцях ще гостріше відчувається їх недостача. Так, у думі про Рандарів лишено без усякого пояснення закінчення про символічне вариво пива — побіду Хмельницького. Через се у читача, що не розумів гри слів хмель-Хмельницький і українського традиційного символізму, могло зложитися вражіння, ніби повстання 1648 р. закінчилося компромісом у справі броварних концесій:

Afin de bénéficier en égaux
Les Léhites et les Juifs tombèrent d'accord avec Chmielnic̨ki,
De brasser la bière à frais communs.

Взагалі ся дума дає досить негативний приклад перекладчої роботи автора. Окрім великого пропуску (від 55 до 90-го рядка українського тексту) маємо ряд дуже вільних толковань. Напр. слова:

„А в бідного старця, що він випросить, то відбирали пшоно і яйця“ — себто арендарі відбирали у старців продукти їх прозьбування, дали по французьки відбирання, не вважаючи на прозьби:

Les vieillards, les pauvres mêmes auraient beau prier:
Il leur faut donner ne fût-ce qu'une pincée de froment,
Ou un oeuf; les fermiers sont inexorables.

Але досить про переклади Ходзька — хочу сказати ще кілька слів про третього перекладчика, новішого і менше відомого від попередніх — Ахіла Мільвна, поета й етнографа.

Відмінно від Рамбо і Ходзька, сей перекладчик не займав ніякої позиції у французькій славистиці, а був величиною так би мовити — регіональною. Довголітній дослідник району Ніверне, він здобув собі тут популярність як поет і як краєзнавець, якого твори читають і досліджують з любов'ю. Його доскональне знання сеї країни збагатило фольклористику низкою збірок етнографічного матеріалу, з яких найцінніша Chansons

du Nivernais лишилася нескінченою. Вийшло три томи і зістався величезний архів, що певно не буде вже опублікований по смерті автора, зі шкодою для науки. Але окрім неверських пісень, які Мільєн знав так добре, цікавився він і чужим фольклором — менше йому приступним, і продуктом сих інтересів були збірки фламандської, грецької, юго-слов'янської поезії, а між ними була й збірка, що саме обходить нас — Achille Millien, *Les chants oraux du peuple russe. Chants de fêtes et de saisons — chants historiques — complaints — légendes — ballades — danses — jeux — chansons d'amour et de mariage — chants de funérailles, etc.* (Paris 1893).

Ся книжечка вийшла вже незалежно від українознавчих досягнень 1870-х рр., що викликали попередні переклади, але стояла в повній залежності від останніх. З дум Мільєнова збірка містила всього три — Безрідного (*La mort de Fédor Bezrodny*, ст. 74), Плач (*Plaintes de la chiourme*, ст. 78) і Бандуриста (*Le cosaque mourant*, ст. 81). Всі вони були вже у попередніх перекладчиків, але тут були переложені наново. В передмові перекладчик попереджав, що майже всі пісні свої збірки переклав дослівно: решту ж, нехай йому буде пробачено — не втерпів, щоб не переложити на вірші. Всім трьом думам, котрі саме найкраще й могли без сього обійтися, випала отся честь віршованого перекладу. Мільєн убрав їх усі у куплети з чотирьох дванадцяти-стопних рядків, римованих навхрест, до речі сказавши, досить бідними римами.

Як сказано, думи сі переложені наново і, як автор каже, — з оригіналу, та се ледви чи правда: переклади Мільєна виявляють повну залежність від старших взівців. Се положені у вірші переклади Ходзька і Рамбо. Саме Ходзько дав йому матеріал до Безрідного, що його Мільєн перевірявав разом з Ходзьковими шкалами, загалом дуже невдало. Бандурист і Плач зачерпнені з „Епічної Руси“.

В останнім випадку, в Плачі, через те, що Мільєн не знайшов повного дослівного тексту у Рамбо, переклад вийшов значно коротший від дійсної думи і найдалше відбіг від оригіналу. Його *Plaintes de la chiourme* зложені всього з чотирьох строф, 16 рядків, і сей обсяг зразу дивує читача, знайомого з українським оригіналом, що у своїх найбільш відомих варіантах має по 40—50 рядків і в драматизованій діалоговій формі просторо розповідає про знущення турків, про тугу за рідним краєм полонених, їх мрії про визволення, і вибухає нарешті плачем-молитвою переплітаною прокльонами на землю Турецьку. Дивно

стає з першого погляду, як се можна було убрати таку масу чуття і образів в отсей куценький віршик, але загадка пояснюється дуже просто. Оповідючи про долю українських невольників на турецьких галерах, Рамбо зачитував два маленькі уступи з „Плачу невольника“ — пять рядків, від слів — „Тоді далася бідному невольнику тяжка неволя добре знати“¹⁾... і далі кінцеву молитву: „Ти земле Турецькая, віро бусурменська“... Рамбо переложив її цілком і його переклад послужив Мільєнові. При сьому обкrojена вже дума втратила і решту свого колориту, що все ж таки був заховався в уривку Рамбо. Варто їх порівняти — „Terre de Turquie, terre des musulmans, tu régorges d'or et d'argent et de breuvages précieux, mais triste est chez toi la vie des prisonniers: chez toi, ils ne connaissent plus ni la Nativité du Christe, ni la Resurrection. Toujours dans la servitude maudite sur la galère turque, ils voguent sur la mer Noir. Et ils maudissent la terre de Turquie, la foi musulmane. Car c'est toi qui est le déchirement des familles, par tes guerres que de fois le mari est séparé de la femme²⁾, le frère de sa soeur, les petits enfants de leur père et de leur mère. O mon Dieu! Délivre le malheureux captif, conduis-le sur le rivage de la sainte Russie, au pays joyeux, parmi le peuple baptisé!“ Як бачимо, в трохи стислішій формі маємо зовсім точний переклад української думи. Та ось у щό перекинувся він у Мільєна:

Musulmane Turquie, ô terre plantureuse,
Riche en or, en argent, en objets précieux,
Que chez toi, des captifs la vie est douloureuse!
Ils ne peuvent fêter le Christ, aux jours joyeux.

Toujours dans l'esclavage, aux bans de la galère,
Voguer sur la mer Noire... Ah, sans cesse vers toi,
Du fond des coeurs saignants s'exalte leur colère,
Maudissant, ô Turquie, et ta terre et ta foi!

C'est par toi qu'est rompu le lien de familles,
Par tes mains qu'est l'époux à sa femme enlevé,
Et le frère à sa soeur et la mère à ses filles;
Par tes mains que le fils, de son père et privé,

¹⁾ Плач невольника текст Лукашевича, у Антоновича і Драгоманова I, ст. 94 (вар. А); Корпус дум, т. I, № 2, вар. А. До речі сказавши, сей плач описує властиво не галерників, а нових невольників, яких продають на базарі.

²⁾ Уже бо ти розлучила не єдиного за сім літ войною, Мужа з жиною і т. д.

Qu'une telle misère, enfin soit adoucie !
Arrachant les captifs au joug par toi brisé,
Grand Dieu, ramène-les dans la sainte Russie,
Au beau pays, parmi le peuple baptisé.

Не можна сказати, аби наша дума прислужилася французькому віршареві, що зробив з неї холодний в своїй емоційності і цілком безвартісний в своїй вишуканості, банальний романс без усякої фізіономії. Дума не надала йому навіть і тої конвенціональної екзотичності, якої правдоподібно шукав автор і яку вложив наприклад у нашого Гриця, переробленого на лад шотландської балади з понурим рефреном. Але ще менше прислужився думі перекладчик, виявивши повне незрозуміння її живого, позбавленого „літератури“ змісту, її мистецько - простої форми, всеї своєрідної вартості кобзарської поезії, незрівняної з іншими літературними стилями.

Взагалі переглянувши всі ці переклади, треба признати, що не вважаючи на їх зовсім достатнє число, що дозволяє всякий вибір у перекладах, — бо ж деякі думи переложені двічі, — всі вони не могли приблизити наш епос до розуміння французької публіки і лишили справу інформації незробленою. Плодовитий перекладчик слов'янського фольклору, Мільєн очевидно не мав ніякого поняття про думи, не читавши їх в оригіналі і утворивши собі з чужих перекладів гадку дуже далеку від дійсності. Зрозуміло, що його вартість як інформатора про думи ніяка; до того ж його збірку зустрінули неприхильно і вона не знайшла поширення. Переклади Ходзька ближчі до мети завдяки своїй безпретенсійності і намаганням до точності; але вони не задовольняють сеї мети цілком через брак знання мови у перекладчика й численні помилки.

Праця Рамбо — добре документована, перенята розумінням і симпатією до української поезії, могла бути більш інформаційним джерелом про думи для французької публіки. На жаль вона бідна на переклади дум. Дійсно окрім двох уривочків, вона давала переклад тільки одної цілої думи — і то підробленої, не народньої. Не дивно ж, коли на сих невдалих спробах заходи до інформування французької літератури про українську поезію і про думи спеціально не закінчилися. В 1919 р. Український Соціологічний Інститут випустив французьку „Антологию української літератури“, де подано між іншим і віршецьку думової поезії — скорочений переклад Азовських братів з тексту Куліша. Сей переклад, дослівний і зовсім точний, розуміється

0,80
(1986)

10

1515

не дає поняття про весь обсяг думової поезії і роля Антології тут не може бути значною. В тім наряді слід зробити ще чимало. Старі ж переклади дум при своїй невдатності цінні як безумовне свідоцтво того, що інтерес до нашої народньої поезії у французькій літературі з'явився досить давно і мав характер не переминаючого явища, а навпаки, був настільки тривкий і міцний, що витримував досить часті пригадки і навіть повторні переклади окремих творів.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 1515

Львів. Бібліотека
АН УРСР

1515

Катерина Грушевська

Українські народні думи...